

Випадки злочину і покарання з історії м. Дубна

В підземеллях замку князів Острозьких почато роботу по створенню постійнодіючої виставки знарядь тортур і покарань. Копії, виготовлені в оригінальний розмір повторюють історичні механізми та знаряддя, які застосовувалися переважно в період пізнього середньовіччя в Європі. Може видатися, що створення подібного роду виставок в замках України в наш час перетворилося на данину їхній популярності серед туристів. Мабуть так і є. Без сумніву правда й те, що знаряддя тортур і покарань – це більш європейська атракція. Вона ґрунтується на фактах історії інквізиції, діяльність якої протягом більш ніж п'яти століть поширила використання тортур у релігійних справах. Однак і цивільні справи часто передбачали допит злочинця під тортурами. Про це красномовно свідчать випадки з історії Дубна. В ході роботи по підготовці виставки, які, до речі, ще тривають, вдалося відшукати для неї історичне обґрунтування. Описані в цій статті випадки дають можливість уявити, як діяла судова система міста, дізнатися про різні судові справи та про те як протікав процес їхнього розгляду у Дубні.

Про злочини в історії м. Дубна відомостей збереглося не багато. Певною мірою це компенсовано детальними свідченнями про неординарні справи, які протікали нестандартно та не мали собі подібних в судових практиках інших міст Волині.

Судочинство Дубна здійснювалося в міському магістраті. Головою суду був міський війт, з присутніми суддями, а вирок виносився колегією присяжних – лавників. Інша справа, якщо провина покладалася на замкових людей. В таких випадках вирок виносився власником замку, як це можна бачити на прикладі справи про напад вояків замкового гарнізону на уніатського архімандрита Касіяна Саковича. За це десятника Тимофія, вояків Чопека, Більця і Губку з співучасниками було постановлено покарати ударами різок по 40 ударів кожному, а десятнику Тимофію – 80 ударів на міській площі, крім того взято з них обіцянку відтоді жити в мирі з К. Саковичем, братією і підданими монастиря. Далі в декреті князя Домініка Заславського з цього приводу мовиться, що коли і надалі православні вояки зневажатимуть уніатських пастирів і хреститимуть своїх дітей у схизматиків, а також будуть приймати у них таїнства, то за це вони будуть оштрафовані 10-ма марками. Також постановили, що комендант замку відтепер має тримати вояків-католиків, а не схизматиків, особливо католиками мають бути десятники [7].

На початку XVIII ст. відомі випадки розгляду судових справ у міському магістраті зі звинуваченням у відреченні від християнської віри. Те, наскільки суворі покарання були застосовані до обвинувачених, наближає їх до покарань, які використовували діячі європейської інквізиції.

Події відбувалися на початку весни 1716 р. Були спіймані дві жінки зі звинуваченням у відреченні від християнської віри та посаджені у замкову в'язницю, де їх допитано представниками магістрату. В книзі магістрату м. Дубна описано хід цих справ.

Одна із затриманих жінок на ім'я Марина Давидова родом з Литви – міста Вітебська, донька вітебського попа Охрима, була схоплена після ночівлі у м. Дубні. Вона розповіла, що після смерті батька мати видала її за християнина Давида Сировайця, з яким вона прожила 10 років. По його смерті, вона вирішила прийняти іудейську віру, бо й раніше чула від свого батька, що та віра краща, тому вона вже півроку як іудейка. Дістатися до Дубна їй допомагали євреї, які давали їй нових коней. Цю жінку під час слідства запитували, чи хоче вона повернутися до християнської віри, але вона сказала, що ні і готова померти в єврейській вірі, бо то віра живого Бога. Її тричі відправляли на тортури та дали 186 палок, але вона все одно твердила те саме. Важко судити наскільки свідчення цієї жінки були правдиві, бо не зрозуміло, яким християнином з іменем Давид був її чоловіком і куди вона їхала, яку мала справу, що євреї давали їй коней, тільки тому, що вона казала їм, що єврейка. Про це у справі замовчується, однак вражає стійкість та твердість цієї жінки перед катуванням.

Друга обвинувачена – Марина Войцеховна, яку взяли на весілля під час шлюбу з євреєм. Вона казала, що родом із м. Мельца, де служила в єврея три роки, потім за намовою євреїв переїхала в м. Лежайськ і там прийняла іудаїзм. Звідти переїхала в Дубно. Три рази її відправляли на тортури, але вона не відрікалася. Тоді їй дали 66 ударів різками, а потім ще 40, після чого вона сказала, що брідиться єврейською вірою, а вірити в розп'яття Ісуса Христа, за нього готова терпіти і померти. З незакінченого весілля взяли також п'ятьох євреїв. Першого, який був власником місця, де відмічали весілля, другого, який влаштував весілля, третього – нареченого дівчини, четвертого, який їхав з нею так довго в дорозі і казав, що не знав, що та дівчина була християнка, п'ятого, який писав між ними шлюбну угоду. Євреїв спочатку допитали добровільно, а потім ще й на тортурах їх бито барбарами (?) по три рази. Але вони одноставно твердили, що не знали, що дівка була християнка. Суд всіх вислухав хто вчинив ту ганьбу та у винесені вироку діяв згідно загального права та юридичних артикулів, зокрема, артикула 79-го «саксонського права», який визначав, що кожен відступник від віри карається вогнем.

Першу обвинувачену, вдову Марину Давидову засудили до спалення на стосі дров, однак, перед цим її тіло має бути тричі рване кліщами і кидане на палаючий стос, а тоді вже спалене. Дівка Марина Войцехівна, яка розкалася і жаліє про свій вчинок, засуджувалася до відрубання голови, а тіло її мало бути спалене як віроломної відступниці. Тих п'ятьох євреїв від страти врятувало не лише те, що самі вони сказали, що не знали, що дівка була християнкою, а й свідчення самої Марини, яка також підтвердила це, хоча інших доказів не мала. Всім присудили по 100 ударів різками біля ганебного стовпа, окрім того єврея, який писав між ними шлюбну угоду, не знаючи, що дівка християнка. Чотирьох покараних євреїв постановили також вигнати з міста. Лише, якщо вони були одружені, то могли повернутися до своїх дружин і домівок. Кагал, який дозволив одній з відступниць взяти шлюб з євреєм, зобов'язувався, крім оплати судових витрат, заплатити штраф воском і салом на користь всіх монастирів і церков міста. Миською управою також було заборонено євреям тримати християн-наймитів, будь то католики чи православні [4].

У 1719 р. магістрат Дубна виніс смертний вирок Опанасу Говіну, звинуваченому в потрійному вбивстві. Обвинувачений зробив чистосердечне зізнання і розповів, що є вихідцем із Литви. На Волині він жив у різних селах, в яких працював за наймом. Одружився в с. Дядьковичі і через рік відправився з дружиною в с. Горостав, а звідти – за два тижні перед початком великого посту разом із дружиною й дітям, якому було півтора року, пішов в м. Ляховці. Дитина була хвора на кір. Вони зайшли в корчму села Уїздці. Купивши горілки на гріш для обтирання дитини і калачів на гріш, рушили далі перед вечором. На дворі брався мороз і хурделиця. Вони пройшли п'ять верств по шляху до Мізоча, а мороз і хурделиця ставали все дужчими так, що далі йти було неможливо. Подорожні повернули з дороги в ліс, щоб розвести вогонь і переночувати. Говін розводив вогонь, а його дружина кормила дитину груддю. Накормивши дитину, вона поклала її біля куща, а сама пішла допомагати чоловікові збирати дрова. Повернувшись на стоянку та взявши дитину, вона побачила, що та вже мертва. Жінка почала ридати і накинулася на чоловіка, звинувачуючи його в тому, що він витягнув її в дорогу такої негоди. Говін розсердився і вдарив її два рази по голові своєю похідною палкою, від чого вона впала мертвою. Опам'ятавшись під ранок, Говін викопав яму і поклав туди дитину та жінку, засипав снігом, а зверху приклав хворостом, щоб позначити місце. На наступний день він пішов в с. Корсів, де найнявся на роботу, там зізнався у скоєному, був заарештований і доставлений в Дубенський магістрат.

Судовий процес проходив в ратуші в присутності всіх найвищих

посадовців: війта Ісидора Антонія Стрешковського, бурмістрів і цехмістрів. Один з райців Стефан Трушкевич, грамотний і начитаний в законі, прийняв на себе роль прокурора, стояв в стороні, тримаючи під пахвою великий фоліант «саксонського права». Він намагався вдало підвести пункти і параграфи, які стосуються цієї справи. Молодший з судів Павло Кир'яненко наказав в судовій палаті приготувати різки, «кобилу», гирі, блоки та щипці, тобто знаряддя тортур на випадок, якщо обвинувачений не захоче зізнаватися. Говіна тут допитували тричі і він кожен раз повторював теж саме. Дубенський суд визнав Опанаса винним в потрійному вбивстві, тому що його жінка була на час смерті вагітна другою дитиною. Говіна засудили до відтинання голови мечем, після чого його тіло мало бути розрубаним на чотири частини і при великих дорогах в чотирьох місцях насаджено на палі. Для виконання вироку не вистачало лише ката. Однак серед усіх міст в південних воєводствах, кат був лише в Кам'янці, звідки до Дубна було не так вже й близько, крім того виклик такого посадовця вимагав певних витрат та гарантій його безпеки і здоров'я. Хтось підказав, що серед стражі є один, який колись бачив як відрубують голови і в теорії знає як це робиться, тому готовий в цьому випадку виконати вирок.

Підписання смертного вироку, яке було зумовлене наслідкуванням параграфів «саксонського права» ще зовсім не означало в точності його виконання. В Дубно й раніше присилали злочинців і ратушні посадовці виносили їм смертний вирок, але кожного разу з різних причин на виконання потрібно було довго чекати. За цей час злочинець спокійно тікав з ув'язнення. Керівництво міста не шукало його, вважаючи, що покарання за злочини треба відати на волю Божу. Дубенський війт належав до цієї категорії людей. Виходячи з судової палати, Стрешковський підізвав до себе тюремного сторожа і сказав, щоб той зробив все можливе, аби Говін утік цієї ж ночі. Для цього в стіні тюремної камери була діра слабо замазана глиною, через яку і раніше тікали в'язні. Однак на всі прохання сторожа втекти, Опас не реагував, а просто сидів нахиливши голову.

В день призначений для здійснення вироку, 21 квітня, зібралися всі дубенські цехи зі зброєю біля магістрату. Засудженого супроводжували четверо озброєних алебардами охоронців, йшли поруч також священик і дячок зі свічкою в руці. Попереду процесії йшов кат – страж-виконавець, який ніс величезного меча. На місці страти на кам'яному узвишші стояв дубовий пеньок. Опанас перехрестився, поцілував поданий хрест, йому зав'язали назад руки, священик прочитав молитву на відхід душі, дяк затягнув вічну пам'ять і засуджений, опутившись на коліна, поклав голову на пень. Але сталася неймовірна річ: кат не зумів відрубати голову

одним ударом, а тільки наніс рану, розрубавши майже третю частину шиї. Духовенство, посилаючись на статті закону, не дозволило докінчити страту і Говіна відправили на лікування, однак він через 19 днів помер [10].

В надзвичайно цікавому і непересічному випадку описаному польським істориком Й. Ролле багато місць, які варті уваги. Одним з них, є факт пошуку дубенськими урядовцями ката і неможливість найняти таку людину у волинських містах. По найближчого ката потрібно посилати аж у Кам'янець. Подібний випадок засвідчений в оголошенні членів Кременецького магістрату від 9 травня 1710 р., які пояснювали, що не могли виконати смертний вирок, тому що не вдалося знайти ката. Для цього урядовці посилали гінців у Броди, Дубно, Олику й інші міста, але їхні зусилля виявилися марними [5].

У справі О. Говіна згадуються знаряддя для катування, що підтверджує використання подібних процедур у волинських містах для того, щоб змусити злочинця зізнатися у скоєному. Більш детальніше характеризує складну процедуру допиту з допомогою тілесних катувань польський історик та священик XVIII ст. Анджей Кітович. В книзі «Опис звичаїв за панування Августа III» він пише, що тортури застосовували у тих випадках, коли потрібно було дізнатися подробиці злочину або коли винуватець не визнавав своєї вини. Уникнути тортур міг лише той, хто погоджувався з вирокком суду. Навіть коли злочинець зізнавався під час тортур, а потім це заперечував – його мордували вдруге і втретє. Коли, після трьох тортур, обвинувачений і далі відпирався, судді переглядали достатність доказів і свідчень. У разі їхньої переконливості, обвинуваченого карали смертю, а непохитність його свідчень приписували витривалості тіла. Якщо ж докази були слабкими, або в'язень, зізнавшись на першому і другому допиті, на третьому заперечував свою вину, його звільняли від подальших катувань для винесення вироку тією стороною, яка його направляла на тортури. В тому випадку, якщо докази були слабкими, а на тортурах в'язень визнав свою провину, його страчували. Процедура тортур коштувала дорого, тож витрати брала на себе сторона, яка відправляла обвинуваченого на допит.

Для процедури тортур існувало спеціально відведене підземелля під ратушею. Першим способом катування було підвішення тіла. Посередині підземелля ставили низький стілець, на який садили в'язня, зв'язавши йому руки за спиною одним шнурком, а ноги іншим. Кінці від рук протягували через кільце, яке висіло на гаку вбитому в стелю. Біля стіни навпроти в'язня стояв столик із каламарем і пером. За столом сидів вїт з двома лавниками, а поруч міський писар. Перед початком езекуції представник особи, яка направила звинуваченого на тортури, просив комісію дозволити застосувати заради справедливості подібний метод

допиту. Після цього в'їт починав розпитувати в'язня де він народився, чим займався, яку віру сповідує, чи не притягався до суду раніше. Потім він переходив до суті справи і просив обвинуваченого все розповісти по добрій волі, кажучи, що смертної кари йому не уникнути, але він може пом'якшити свою участь добровільним зізнанням, а якщо вчинив злочин ненавмисно – розраховувати на помилування. Якщо злочинець не зізнавався, в'їт вдавався до залякування Божою карою. Коли і це не давало результату, в'їт звертався до розпорядника, щоб той звелів майстрові (катові) перейти до допиту. Кат, перед тим як почати екзекуцію, тричі запитував присутніх посадовців чи з волі чи не з волі. Тричі йому відповідали, що з волі. Тоді кат різко тягнув за шнурок, який тримав в руці і тіло починало підніматися вгору, вивертаючи руки з суглобів.

Траплялося, що в'язень зізнавався вже після першого сеансу тортур. Якщо була потреба і в другому сеансі, то кат закликав на допомогу помічника, з яким вони вдвох піднімали обвинуваченого над землею, від чого його тіло витягувалося як струна. Викручені руки ставали на одній лінії з тілом і головою. У грудях людини починало клекотіти, а ребра та інші кістки випиралися, так що їх можна було порохувати. В'язень волав із останніх сил, а тіло виділяло все, що могло виділятися. Від цього в катівні стояв сильний сморід. Коли ув'язнений непритомнів і здавався мертвим, до його вуст підносили дзеркальце, слідкуючи чи іде пара. Для тих, хто довго перебував без свідомості існували й інші види тортур. Коли на допиті обвинувачений дійсно помирав, його тіло закопували, а справу припиняли. Були й такі, що не лише стійко зносили муки, а й у голос гнівно звинувачували присутніх. Це найчастіше траплялося із справжніми злочинцями.

Ще одним видом катування були знамениті «іспанські чоботи». Це знаряддя складалося з двох пластин з гострими зубцями між якими затискали нижню частину ніг катованого. Пластини стискалися щоразу більше з допомогою гвинтів, а зубці, проникаючи у тіло, дробили кістки ніг. Цей вид катування застосовували, як пише Кітович, лише у великих містах. Обливання сіркою, прикладання до боків розпечених блях, не було таким ефективним як «іспанські чоботи». У деяких поселеннях, куди на екзекуцію приїжджала міська влада, в'язня катували в приміщенні чи stodолі, лежачим на драбині і прив'язаного до нижнього та верхнього щаблів.

Чаклунам і відьмам насамперед голили голову, вважаючи, що саме у волоссі ховається нечиста сила, яка бере на себе всі муки катованого. Кати іноді вдавали, що не можуть якісно виконати своєї роботи через надіслані на них чари. Так бувало, коли засудженому до страти мечем не гладко

стинали голову. Та перед посадовцями та хитрість катів не проходила, за це вони отримували по сто батогів.

Завершивши сеанс тортур, кат відв'язував в'язня і знімав з нього «іспанські чоботи», якщо до них доходила справа. Потім садив його на стілець, як перед початком тортур, і вправляв викручені йому руки, спричиняючи неймовірний біль. Такі тортури інколи повторювалися до трьох разів з кількадечним відпочинком для відновлення сил катованого. Далі виносили вирок: смерть чи помилування.

Шляхетський суд ніколи не застосовував тортур, але якщо когось присилали на тортури від трибуналу, земства чи міста, його відправляли до міської влади. Після вироку маршалківських судів страту здійснювали просто на плацу, не звертаючись до міської влади. Маршалківська юрисдикція мала своїх озброєних солдатів, які під час страти оточували плаху, а ті які озброєної варті не мали, озброювали міцних чоловіків з різних цехів, щоб уникнути ексцесів [6].

Поряд з обвинуваченнями у цивільних злочинах нерідко траплялися випадки розгляду судових позовів з приводу відьомства та магії. Один з таких випадків трапився у 1732 р., коли захворів дубенський міщанин, колишній жовнір Степан Гембаровський. Виникла підозра, що виною хворобі були наслані чари сусідами. Про це дружині Степана розповіла мати сусіда Андрія Дембського, вказуючи, що її невістка розклала зілля на огорожі між їхніми дворами. На суді з'ясувалося, що в основі цього випадку лежить скоріше нелюбов свекрухи до невістки, ніж чаклунство. Невістка Ганна Дембська розповіла, що в неї захворіла дитина і вона сушила на огорожі гірчицю, яку планувала використати у лікувальних цілях. Суд постановив Гембаровським вибачитися перед Дембськими за обмову [1]. У 1747 р. жительку с. Гірник Анастасію Іванівну звинуватили у відьомстві. Однак жінка стверджувала, що лише володіє знаннями про лікувальні властивості певних трав, чому навчила її свекруха. Вона вміла лікувати головний біль, ревматизм та грижу, знала любовну магію, але, як казала на суді, не вміє насилати чари, шкодити, проклинати та зурочувати [2]. Підозри щодо чаклунства мали бути перевірені. Ще одним прикладом цьому – випадок, який трапився у 1718 р. коли у Дубні заарештували єврейку Хайку Шмуйлиху, коли вона закопувала при дорозі горщик. У суді та пояснила, що про це її просила інша єврейка – Йосьова. Остання під час допиту розповіла, що її дочка вже кілька днів нездужає. Матері порадили приготувати суміш із яєць, манки, воску й маку, а потім закопати горщик подалі від людей [3].

До XIX ст. відносяться зафіксовані випадки політичних злочинів. Один з таких трапився у Дубні в 1863 р. під час польського повстання на

різдвяному ярмарку. Тоді була схоплена особа з волинських дворян, яка діяла в підтримку польської справи. Особа та була збирачем податків від підпільного центрального комітету і затримана поліцією за обставин, які викривали її діяльність. Вироком стали каторжні роботи [8]. Наступного року трапився інший випадок. Волинський дворянин, жандарм Бобр, вбив ударом сокири в голову серед білого дня дубенського повітового суддю Голубовського, який прибув на волинську службу з Малоросії ще в останні роки минулого століття. На час смерті йому було вже 70 років. Голубовський судив поляків за носіння трауру, співання гімну і т. п., при чому особливо строго, тому він був дуже їм не до вподоби. Вбивцю Голубовського судили в Дубні військовим трибуналом і засудили до розстрілу. Вирок здійснили за межами міста [9].

Тож як бачимо на прикладах з історії Дубна в різні часи до злочинців застосовували різні міри покарання. В даній статті зібрано переважно відомості про важкі злочини, натомість справам про дрібні злочини в історичних джерелах приділено значно менше уваги.

Джерела та література

1. Антонович В. Б. Колдовство. Документы – процессы – исследование. – СПб., 1877. – С. 81-82.
2. Там само. – С.116-117.
3. Там само. – С. 69.
4. Архив Юго-Западной России. Ч. 5, Т. I. Акты о городах (1432-1798). – К., 1869. – С. 267-270.
5. Там само. – С. 240-241.
6. Jędrzej Kitowicz. Opis obyczajów za panowania Augusta III. – Warszawa, 1985. – S. 148-153.
7. Переговский В. Бывшие православные монастыри в г. Дубне Волынской губернии, основанные князьями Острожскими. Волынские епархиальные ведомости. – 1880. – №31. – С. 1382.
8. Переговский В. Город Дубно несколько исторических сведений и теперешнее его состояние // Волынские губернские ведомости. – 1870. – № 70.
9. Сендульский А. Город Дубно // Волынские епархиальные ведомости. – 1877. – №14. – С. 605.
10. Сецинский Е. Перекл. з пол. д-р Антоній Й. Ролле. Исторический рассказ из прошлого столетия // Вольнь. – 1889. – № 20-23.